

Іван Ярмошик

доктор історичних наук, професор.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗШУКИ ІВАНА ФУНДУКЛЕЯ (1799 – 1880 РР)

Анотація. У статті аналізується історико-археологічні праці Івана Фундуклея, у першу чергу звернуто увагу на його працю «Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии» та відомості про археологічні старожитності Бердичівського повіту, про які йдеться на її сторінках.

Ключові слова: Іван Фундуклей, археологічні старожитності, Бердичівський повіт, дослідження.

Зародження інтересу до археологічних пам'яток на українських теренах спостерігаємо у першій половині XIX ст. До цього пізнавального процесу були причетними, у перш чергу, польські автори-ентузіасты вивчення давньої історії слов'янщини. З-поміж них варто згадати імена Зоріана Доленги-Ходаківського, Кароля Сенкевича, Міхала Грабовського. У середині 40-х років XIX ст. до цього археологічно-дослідницького процесу долучаються й українські інтелектуали, як то Михайло Максимович, працівники Київської археографічної комісії (у їх числі певну участь у дослідженнях курганів Перепет і Перепетиха поблизу Фастова брав Тарас Шевченко). У цій шерензі перших дослідників вітчизняного археологічного минулого малопомітною фігурою до сьогодні залишається постать Івана Івановича Фундуклея. Саме він був автором першої оглядової праці про українську археологічну минувшину «Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии» [1].

У ній вперше були подані зведені відомості про старожитності Київської губернії. Автор праці – Іван Іванович Фундуклей. За походженням він був греком, сином підприємця мільонера. Його батько був власником кількох будинків у Одесі, магазинів у різних містах Російської імперії. Іван Іванович отримав добру домашню освіту, з 1830-х років розпочав службу на різних

посадах у Санкт-Петербурзі, при генерал-губернатору Новоросійської губернії М.Воронцову, який сприяв його подальшій кар'єрі. У 1838 році був призначений Волинським віце-губернатором, а з 1839 по 1852 рік обіймав посаду Київського цивільного губернатора, де проявив себе активним борцем із хабарництвом та корупцією, дослужився до дійсного таємного радника, обраний у 1872 році почесним громадянином Києва. У даному випадку нас цікавлять його історико-краєзнавчі розшуки у цей час, зокрема вище згадана праця «Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии».

На початку книги автор відмітив, що в процесі обстеження могил, городищ та інших давніх урочищ Київщини стало відомо чимало цікавих предметів, котрі проливають світло на прадавню історію краю.

Праця має чітку наукову структуру, автор поділив виклад матеріалу на дві частини. У першій подав інформацію про археологічні старожитності згідно повітового територіально-адміністративного поділу. У другій – знаходимо роздуми й тлумачення І.Фундуклея про старожитності згадані у першій частині. Автор відмітив, що у підготовці праці йому допомагав Міхал Грабовський.

Актуальність даної публікації у тому, що постаті подібних ентузіастів-дослідників (І.Фундуклей не єдиний у цьому ряду) заслуговують на увагу історіографів через те, що вони започатковували процес, котрий потім вилився у археологічну науку з її сучасною методологією та дослідницькими прийомами.

Завданням цієї публікації є проаналізувати основні положення згаданої праці І.Фундуклея, головну увагу звернути на пам'ятки Бердичівської землі, старожитностям якої присвячена дана конференція, і до когорти дослідників яких належить Гаврило Богун.

У вступній частині своєї праці І.Фундуклей відмітив значення могил, городищ та інших археологічних об'єктів для вивчення давньої історії, наголосив, що вони є важливими історичними пам'ятками і заслуговують на охорону, збереження, не допускати їх руйнування [1, с. III]. Він уникає

датування згадуваних об'єктів, остерігається віднести до якоїсь певної епохи, підкреслюючи лише їх глибоку древність і важливість для науки. Як справжній науковець, наголосив, що ці пам'ятки повинні пройти через низку гіпотез, боротьбу думок, поки вчені відповідно до правил науки дійдуть певного висновку щодо них. А на сучасному йому етапі завданням є зібрати можливо більше даних про них, котрі й стануть основою для наукових роздумів.

Таке завдання він і переслідував у своїй праці, відповідно до яких він вибудував її структуру, перераховуючи відомі йому археологічні пам'ятки у повітах губернії, а в другій її частині запропонував власне досить обережне й виважене їх історико-археологічне тлумачення.

На сторінках праці він піднімає й пам'яткоохоронну проблему щодо цих об'єктів. Наголошує, що відомості про них повинні з повагою сприйматися громадськістю, тому й потрібно публікувати повідомлення про них. Однак неприпустимо розкопувати ці давні могили по «безсовестной корысти, или по одному легкомысленному любопытству». Іще раз нагадаємо, що такі випадки корисливого інтересу до археологічних пам'яток траплялися на Волині (поміщиця села Немирівка, граф Растворовський та інші). Лише достойні представники науки, на думку І. Фундуклея, вправі обстежувати й вивчати давні могили. Автор підсумовує, що надто мало іще зроблено у цьому плані і висловлює впевненість у тому що надалі буде багато чого зроблено громадськістю.

Проаналізувавши зовнішній вигляд курганів. І.Фундуклей запропонував власну їх класифікацію за зовнішніми ознаками, поділивши їх на три групи: 1) кургани правильної округлої форми; 2) «чубаті», або «хохлаті» могили, поверх якої помітний дворогий верх іншої могили; 3) до третього виду він відніс розкопані або «майданні» могили.

Власні відомості про кургани автор поєднує із народними переказами й легендами пов'язаними із ними, оцінює їх можливу достовірність. Деякі відкидає як нереальні а в інших віднаходить раціональне зерно. Такий підхід

засвідчує обізнаність І.Фундуклея із загальною давньою історією української землі. Автор скромно робить висновок, що його роздуми потребують «чьих нібудь собственно-научных трудов» [1, s. V]. Він відмітив, що такі наукові пошуки уже розпочалися в Україні, зокрема Вадим Пассек досліджує Слобідсько-Українські кургани, члени Одеського товариства історії і старожитностей вивчають кургани південних регіонів. Київська археографічна комісія розпочала розкопки курганів у Волинській, Подільській, Київській губерніях. Такі праці з часом можуть дозволити створити загальну обширну історію давніх могил. На його думку, дані для остаточних висновків про значення курганів для вивчення давньої історії можуть дати лише їх систематичні розкопки. Лише тоді наукова спільнота змогла б отримати відомості про внутрішній зміст могил. Виходячи з такого положення, І.Фундуклей розглядає свою працю як путівник для подальших розшуків.

Відмічаючи важливе значення курганів, він відводить скромніше місце у цьому пізнавальному процесі городищам, хоч і відмічає, що вони теж допоможуть у вирішенні певних історичних загадок. Вважає, що городища це сліди воєн, котрі колись проходили на цих землях. Тлумачить їх як залишки оборонних місць, все ж відмічає їх важливу роль у вивченні заселення цих теренів у давні часи, освоєння їх населенням, в якому порядку виникали осілі поселення.

Тепер зупинимося на конкретних відомостях про старожитності Бердичівського повіту, котрі наводить у своїй праці І.Фундуклей.

Автор відмітив, що в межах Бердичівського повіту йому відомо 31 могила першого розряду, другого лише одна. Відомості про археологічні пам'ятки у населених пунктах розміщені в алфавітному порядку. І першим тут згадано село Бистрик, у якому відмічено наявність городища, за термінологією І.Фундуклея «замковище», діаметром 550 сажнів, вали котрого у його час сягали від 2 до 5 сажнів (сажень дорівнює приблизно 210

см). Автор також відмітив городища в селах Жежелів, Прилуки, Погребище, Ширмовка.

Так у селі Прилуки над річкою згадано замковище квадратної форми, кожна сторона якого становить 168 сажнів, а висота 4,5 сажні. У селі Ширмовці є замковисько округлої форми, діаметром 200 сажнів, оточене земляним валом, який досить зруйнований, тому його первісну висоту визначити неможливо. У селі Погребище автор згадує зруйноване замчисько, розмірами сторін до 400 сажнів.

Окрім того він згадав окремі екзотичні об'єкти, котрі на сьогодні не збереглися. До таких можемо віднести згадку про цегляну стіну квадратної форми у селі Білилівка (нині Ружинський р-н Житомирської області). У його часи сторони стіни мали довжину 6 сажнів. А висота їх становила 3 сажні при товщині 2 аршини (аршин дорівнював приблизно 71 см). Цей об'єкт у селі називали турецькою мечеттю. На нашу думку, таке повідомлення повинно зацікавити краєзнавців та спонукати їх до дальших пошуків.

Окремо він виділяє таку категорію археологічних старожитностей як вали, наявність яких він згадує у селах Паволоч, Вчорайше, Плоска, Старі Прилуки, Ширмовка, Губин та інших. Однак ні про їх датування ні про їх призначення нічого не говорить. Можливо частина з них були залишками Змійових валів.

Деякі об'єкти сучасної Житомирщини згадані в межах Сквирського повіту Київської губернії, зокрема по берегах ріки Роставиця. У селі Буки він згадує курганний могильник, насипи котрого були по периметру обкладені кам'яними плитами. При цьому І.Фундуклей повідомляє що при їх розкопках на глибині 0,5 аршина виявлялися по одному – два скелети, орієнтовані головами на схід, а руки вздовж тіла. Таке положення характерно для поховального обряду часів Київської Русі. Однак І.Фундуклей не повідомляє хто і коли проводив розкопки цих курганів.

Згадує він і про село Паволоч (нині Попільнянський р-н Житомирщини) відоме козацькими сторінками свого минулого. Зокрема він повідомляє, що в

околицях села є урочище, яке називають «Іванова могила», та зазначає, що тут колись перебувала козацька сторожа з віхою, яка подавала вогняно-димовий знак про напад ворогів. Дещо далі він згадує, що посеред Паволочі був замок, оточений валом з дубовим частоколом поверху. Посеред замку стояв будинок, від якого вів підземний хід для постачання замку водою в часи небезпеки.

Згадує він і село Ягнятин (нині Ружинський р-н), в околицях якого йому відомо залишки двох фортець по берегах ріки Роставиця [1, с.48]. Звернемо увагу, що нині археологічна наука в околицях цього села локалізує залишки давньоруського літописного міста Неятин, котре згадується на сторінках давньоруського літопису під 1071 роком, у зв'язку із його спустошенням половцями: «Пустошили половці коло города Ростовця і коло города Неятина» [2, с. 106]. Деякі археологи ототожнюють Ростовець із городищем у селі Білилівка, про яке також згадує І.Фундуклей.

Згадує він і курганний могильник в околицях села Ягнятин, пізніше він досліджувався Володимиром Антоновичем [3, с. 30 – 34.].

Посилань на джерела у праці І.Фундуклея немає, тому неможливо встановити джерела, на яких він базує свою розповідь, очевидно, що він особисто цих пам'яток не обстежував.

Висновки. Загалом маємо підстави відмітити, що повідомлення про археологічні пам'ятки Бердичівського повіту досить бідні, це можна пояснити недослідженістю археологічних старожитностей на час написання праці І.Фундуклея. Усе ж його книга має значний історіографічний інтерес, яка вперше подавала зведені відомості про археологічні старожитності тодішньої Київської губернії і яка стала підставою та поштовхом до подальших археологічних пошуків на українських теренах. Віхами цього процесу слід вважати працю Міхала Грабовського «Ukraina dawna i terazniejsza» та особливо фундаментальні праці професора Київського університету Володимира Антоновича «Археологическая карта Волынской губернии» та «Археологическая карта Киевской губернии». У цьому ж

контексті слід розглядати й подвижницьку археологічну діяльність Гаврила Григоровича Богуна.

Джерела і література:

1. Фундуклей И. Обзорение могил, валов и городищ Киевской губернии. – К., 1848. – УІІІ, 128 с.
2. Літопис Руський. / за Іпатським списком переклав Леонід Махновець. – Київ: видавництво «Дніпро», 1989. – 590 с.
3. Антонович В. Раскопки в стране древлян// Материалы по археологии России, издаваемые Императорской археологической комиссией. - № 11. – СПб., 1893. – 78 с.